

ITÁLIA VARÁZSA

Utólagos jegyzetek egy rajzsorozathoz

„Ügy állott hát megírva a sors könyvében az én lapomon, hogy 1786 szeptemberének huszonnyolcadik napján, este, a mi időnk szerint öt óra-
kor, a Brenta felől a lagunákba hajózva pillantsam meg először Ve-
lencét, és azután azonnal földjére lépjek, és meglátogassam ezt a cso-
dálatos szigetvárost, ezt a hódköztársaságot. Így, hála az Istennek, Ve-
lence számomra már nemcsak egy pusztá szó, egy üres név, mely en-
gem, a szőzörejek halálos ellenségét oly gyakran nyugtalanított...”

Goethe írja olaszországi útinaplójában ezeket a boldog-áhitatos soro-
kat. Egy hónappal később, Rómába való megérkezésének előestéjén pe-
dig így ír: „Holnap tehát Rómában leszek. Még most is alig hiszem; és
ha ez a vágyam beteljesedett, mit kívánjak még magamnak...?”

A vágy Itália után...

Hosszú és sokszínű történelmi menetnek egyik tagja Goethe. Egész
népek vesznek részt ebben a menetben. A gallusok nyitják meg, majd
a teutonok menetelnek a még köztársasági Róma felé. Ötszáz évvel ké-
sőbb Alarich vízigótjai dűlják fel a hanyatló urbsot; további ezer év
múlva Frundsberg landsknechtjei fosztják ki a reneszánszot élő Rómát.
Utódjaik, Herr Feldmarschall von Kesselring motorizált germánjai már
a mi időnkben igyekeztek ugyanezt cselekedni. De teutonok és ger-
mánok között németek is átkelnek az Alpokon: Dürer és Winckel-
mann, Mozart és Goethe, Wagner és Thomas Mann... Ők egész Euró-
pának fizetik meg a régi adósságot részben éppen azzal, amit Itáliá-
tól kapnak. Vajon hogyan alakult volna az északi reneszánsz művé-
szete Dürer Itália-élménye nélkül? Az antik művészettudomány Win-
ckelmann római évtizedei nélkül? A *Faust* vagy Goethe egész élet-
műve az *Utazás Itáliában* nélkül? Vagy a Thomas Manné? A Mozarté?
A Wagneré, aki Velencében írja meg a *Tristan és Izoldát*, és ott hal-
meg...

A vágy Itália után...

Csábítja, vonzza a művészeket, festőket, írókat, zenészeket és a
történetírás művészeit, Madridtól Moszkváig. Rivera eljön Spanyolor-
szágból, és haza sem megy többé, lesz belőle Spagnoletto, a flamand
Calvaertből lesz Dionisio Fiammingo és Roland de Lattre-ből Orlando
Lasso, a francia Jean de Boulogne-ből Giovanni da Bologna, a holland
Honthorstból Gherardo delle Notti. Hosszú évek múlva mennek haza,
hogy letéve olasz nevüket, megtermékenyítsék hazájuk művészetét. És
akiknek neve csak eredeti formájában maradt fenn: Velázquez, aki éle-
te alkonyán még egyszer elmegy Itáliába, Goya, aki mondhatni ottan
indul. Rubens itt formálódik, és ide küldi majd tanítványát, akit Van
Dycknek hívnak. Itáliában élnek le életük nagy részét a francia barokk

piktúra legnagyobbjai, Poussin és Claude Lorrain és grafikus kortársuk, Callot. Utánuk jön majd David, a klasszicizmus korifeusa, Ingres, a romantikus Géricault, Corot, Monet és Renoir, hogy csak az impresszionistákig menjünk. Az angol festészet nagy évszázadának nagy nevei, Reynolds, Bonington, Turner sem ragyognának úgy, ha olasz napfény nem sütött volna rájuk. A hollandok sem hiányoznak a sorból: Brueghel egészen Nápolyig gyalogol, Van Dongen már valószínűleg villamos gyorsvonattal ment. De messzebről is jöttek: delizsánszon a távoli Oroszországból a Pompeji inspirálta klasszicista Brjulov és Scsedrin, hogy Nápoly környékén megfesthesse az első plein air képeket. És itt találja majd száz év múlva késői honfitársukat, Gorkijt Kosztolányi Dezső, aki mint költő sem az első magyar errefelé, mert négy-száz évvel megelőzte ezen a földön Janus Pannonius. (És Hunyadi János, aki, igaz, csak Milánóig járt a hadi és udvari tudományokat elsajátítani. Nagy Lajos király nem tartozik ebbe a sorba, mert nem éppen kulturális célokból vitte Nápolyig seregét.) Magyar művészek is töltöttek éveket és életeket Itáliában: a szobrász Ferenczy István, Markó Károly és Barabás Miklós. Itt érik be Grigorescu művészete, és itt festi képeinek értékes részét a modern román festészet mestere, Pătrașcu. Román és magyar nevek Itáliában...: itt hal meg Kossuth és itt Bălcescu.

Az írók is ott vannak a festők és szobrászok mellett. A franciák Montaigne-től, Du Bellay-től és Rabelais-től Musset-n és Chateaubriandon át Anatole France-ig és Barrèsig. Köztük van Stendhal, aki bár Grenoble-ban született, párizsi sírkövére azt íratja, hogy ő pedig milánói: *Arrigo Beyle, milanese*. (Jogcíme: hét évet élt Milánóban.)

A múlt század angol költői is megtették a zarándokutat. Shelley és Keats Itáliában hálnak meg, Byron ott tölti utolsó éveit; Velencében írja meg a *Childe Harold* és a *Don Juan* egy részét. Shakespeare csak álmodott Itáliáról — tizenhárom darabjában a harminchét közül. Eminescu pedig, amit sohasem látott: Velencéről írja meg a román nyelv legszebb szonettjét.

Mennek és mennek a művészek századok során át a klasszikus földre. Művészetük telítődik azzal, amit ez a föld sugároz magából antik romjain, nagyszerű történelmének emlékein keresztül. Az etruszk, görög, római, bizánci kultúra rétegei fölött, Dante, Giotto, Michelangelo, Nervi örökségét találják.

Évezredekken át hatott megtermékenyítően Európa kultúrájára a déli félsziget, évszázadokon át befolyásolta döntően az olasz képzőművészet az európai építészetet, szobrászatot és festészetet. A legnagyobb műveiben is gyakran szembeszökő az a vonás, amelyet az olasz kontaktus jelentett művészetükben. De vannak nagyok és kevésbé nagyok, akiknek művészetében, anélkül hogy az olasz hatás kimutatható volna — belső történetükben, alkotásaik sorában Itália mint katalizátor jelentkezik, mint olyan tényező, mely fejlődésükben ugrásszerű változást, átalakulást vagy éppen a kiteljesedést jelentette.

A céhek idejében a felszabadult mesterlegénynek vándorútra kellett indulnia, hogy országot-világot megismerjen, mert mesterré különben nem válhatott. Így keltek útra a művészek is. Számukra valóban minden út Rómába vezetett. Ennek az útnak a megtétele jelen-

tette szimbolikusan a mesteri fok elérését. Enélkül a művészt legfeljebb becsülésre méltó domidoctusnak tekintették. (Ebben is, mint sok minden másban, Rembrandt a nagy kivétel, aki sohasem járt az Alpoktól délre.) Itália varázsa hatott, és hat ma is, mikor az olasz művészet vezető szerepe már a távoli múltba tűnt, történelmi emlékké vált. A mai művészek, akik megjárták az Alpesek hágóin keresztül vezetett utakat, áhítatos nosztalgiával beszélnek az ott töltött — mindig túl rövid — időről, az ott látott — épített, faragott és festett — remekekről. Végignézttem két jelentékeny művésznünk párbeszédét Olaszországról. Nem a szavaikat figyeltem, hanem az arcukat. Arckifejezésükről ítélve, akár távoli szerelmesükről is beszélhetek volna: az egyik húsz évvel, a másik két hónappal azelőtt tért vissza Olaszországból.

*

Az Itália-zarándokok hosszú sorába Erdély is be-beküldötte a maga fiait, művészeket és nem-művészeket, mintegy válaszul a nálunk járt „italus architectus“-okra s „lapicidák“-ra. Volt, aki meghatározott céllal ment, mint ama Pálóczi Horváth János, akit Bethlen Gábor küldött Pádovába Architecturát tanulni, volt aki „külországot látni“ ment, hazajövet nekilátott a tervezésnek, és épített Bethlenszentmiklóson olyan kastélyt, mely a velencei cinquecentót idézte a XVII. század Erdélyébe. Olyan is volt, aki ott, az idegenben kezdett érdeklődni a radnóti kastély rég elporladt olasz építésze iránt. Majd pedig Háromszékből kerül Olaszországba Barabás Miklós; miután Kolozsvárott bizonyos nevű Gentiluomótól megtanulta az olajfestés technikáját, ott fogja megtudni, milyen az igazi akvarell.

Itt, a Szamos-parti városban nézem ismét egy festő Po- és Arno-parton létrejött műveit. Annyi nagynevű előtte-járt után ő is megfogalmazta a maga Itália-élményét. S időben túl rajta, de időtlenül mindig, bennem a magam Itália-élménye.

Bene József annak idején nem jutott Firenzénél délebbre, útja nem vezetett Rómáig. Útirajzai lényegükben három városról szólnak: Milánóról, Firenzéről és Velencéről, főképpen Velencéről. Tusrajzainak és akvarelljeinek legnagyobb része innen származik.

Meglátszik ezeken a spontán lapokon, hogy nem rendelésre és nem „kiállítási célokból“ készültek, hanem belső szükségletből, a teljesebb megismerés kényszeréből, azért, mert a művész jobban tudja meglátni-megragadni élményét, ha azokat formába öntve rögzíti. Amit pedig Bene lerögzített, az nem a ricordókban és souvenirrekben vagy akár a művészettörténeti szakmunkákban megtalálható műemlékek. Azok is gyakran, de azok mellett még valami: a városok élete, egyéni szemmel látott jellege. Bene nem a fantasztikus, nem a romantikus, nem a történelmi, hanem a szép, az élő Velencét festette-rajzolta meg. A sokat dicsért városnak egyik legvonzóbb arcát, azt, amely az évszázados épületek között a mát éli. Lapjain nem a múlt, hanem a múlt hátterén a jelen Velencéje elevenedik meg. Bene kitűnő rajzoló, akadémikus szempontból is. Minden könnyedsége mellett még épületeinek arányai is pontosak és helyesek. Nem változtat semmit, és nem túloz: valószínű-

Bene József: Velence

leg, mert a valóság is elég fantasztikusnak tűnik annak, aki Velencét először látja, rövid időre. Fantáziája mégis megindul, mikor az akvarell-ecsetet fogja kezébe. A Doge-palota, Colleoni reggel és alkonyatkor, a kékitőszínű laguna és a vörös ház a vörös híddal — lehet, hogy csak annak tűnik fantasztikusnak, aki sosem látta Velencét.

És a többi város képe: nem a sablonos látószögek, nem a műemlékek leltári felvételei. Az élet látószögéből rajzolja Firenzében is a dolgokat. Az Ospedale degli Innocenti árkádsorán (ez nem operacím, egyszerűen csak lelencházat jelent!) nem látszanak — ahogyan illene — Andrea della Robbia mázas terrakotta medalionjai, de látszik a kőpen a szűk utca, az áramvonalas autók és az, hogy Brunelleschi ötszázéves remekműve ma is él, és „teljesíti kötelességét“. Megtudjuk Benétől, hogy az örök műemlékeket úgy becsülik meg, hogy nem aszálják múmiává, nem helyezik üvegbúra alá, hanem élnek körülötte és alatta — a műemlék pedig a népben. Az, hogy a lehorgasztott fejű konflisló ott áll Giotto campanilije előtt, hogy nem tiltották el Ghiberti bronzkapuja mellől, amit Michelangelo tartott a Paradicsom kapujához méltónak, sok mindent elmond. El is gondolkoztat egyről-másról.

Megállít Bene és meggondolkoztat olyan munkáival is, amelyekről nyilvánvaló, hogy negyedórás időegységek alatt készültek. Ezek azonban olyan negyedórák, amelyekben egész napi, sőt több napi élmények sűrűsödnek és halmozódnak. Így azután a gyorsírójegyzetekhez fogható, áttetsző vonaljáték telítve van élménytartalommal. A rajz nem a részletekre megy, hanem az összbenyomásra, s ha alakok vannak rajta, ezeknek az attitűdje és mozgása nem a pergésében megállt film-

kocka merevvé fagyott mozdulatát rögzíti, hanem az élő mozgás folytonosságát adja.

Valami hasonló történik egy-egy akvarellen. A bronz-hadvezér, Colleoni félelmetes kolosszusként halad szédítően magas talapzatán. A közel félezeréves szobor akkor teremtődött, amikor Szent Márk köztársasága már elindult a hanyatlás útján, ez azonban a tovább burjánzó külső csillogás és pompa káprázatában még nem látszott. A Condottiere érclovának lábai alatt már mindent zöldes, hideg árnyék burkolt be. A lovas feje fölött, a háttér palotáira azonban, a tengerrel eljegyzett város elsüllyedt dicsőségének visszfényeként, a lehanyatló nap égetett aranyos zománcot...

Théophile Gauthier egy strófáját idézi ez a kép:

Minden rom. A művészet
örök. A többi por.
A népet
túléli a szobor...

Verrocchio műve mindenesetre túlélte a velencei kalmárok hatalmát és dicsőségét.

Nem tudom, hogy Bene Velence történelmének szintézisére gondolt-e, míg ecsetje a papíron járt. Aláírása rajta van, a mű az övé...

Anatole France mondja valahol, hogy a mesterművek többnyire úgy jönnek létre, hogy alkotójuk nem is tudja: mesterművön dolgozik. Ezek a Bene-„jegyzetek“ is valahogy így készültek: gyors vázlatokként, szinte „magánhasználatra“. Ne a mesterművek között keressük helyüket, egyszerűen csak a művek között, amelyek élményből fakadtak, és élményt szereznek.

Bene hozzásegített sok embert ahhoz, hogy Velence, Firenze és Milánó neve ne maradjon számukra üres, tartalmatlan szóörej. Amit ad, az nem kilúgozott emlékkonzerv, látlelet vagy képeslevelezőlap, hanem egy érzékeny művész Itália-élményének maradandó eredménye.

Mert ugyanaz történt meg Bene Józseffel Itáliában, mint sokan másokkal őelőtte: valami kinyílt benne. Mert ennek az országnak az érintése nemcsak az antik romokat, Palladio építészetét vagy Raffael festészetét jelenti, hanem többet is, mást is. Nem csap fel itten mindenki klasszicistának vagy reneszánsz-imádónak. De — művész vagy nem — mindenki gazdagabban tér haza. A művész pedig még inkább művészként. Ez érződik Bene rajzain és akvarelljein. Téma lett számára nemcsak a milánói Sant'Ambrogio, hanem a velencei 369 hidacska közül is bármelyik. Gyönyörűséget szerez bármelyik munkájával, mert spontánul, belső szükségletként születtek. Szinte érezni, hogy erősebben és gyorsabban vert a pulzusa, míg dolgozott, mert sietni kellett, megragadni a tűnő pillanatot, míg

„... cikázva lobban sok-sok ferde kép
és lát, ahogy nem látott sose még...“